

ARHEOLOGIJA U SRBIJI

PROJEKTI ARHEOLOŠKOG INSTITUTA U 2019. GODINI

Arheologija u Srbiji
Projekti Arheološkog instituta u 2019. godini

Arheološki institut

ARHEOLOGIJA U SRBIJI

PROJEKTI ARHEOLOŠKOG INSTITUTA U 2019. GODINI

Urednici
Selena Vitezović
Milica Radišić
Đurđa Obradović

Beograd 2021

Izdavač:

Arheološki institut
Kneza Mihaila 35/IV
11000 Beograd
www.ai.ac.rs

Za izdavača:

Miomir Korać

Urednici:

Selena Vitezović
Milica Radišić
Đurđa Obradović

Priprema:

Arheološki institut

Elektronsko izdanje

ISBN 978-86-6439-061-3

SADRŽAJ

- 13 Redakcija, *Uvod*
- Arheološka iskopavanja i rekognosciranja*
- 23 Dušan Borić, Dragana Antonović, *Istraživanje praistorije „dunavskog koridora“ u Đerdapu*
- 35 Slaviša Perić, Đurđa Obradović, Ivana Dimitrijević, Ružica Savić, Olga Bajčev, *Geoarheološka istraživanja u Drenovcu 2019. godine*
- 43 Ognjen Mladenović, Barbara Horejs, Aleksandar Bulatović, Bogdana Milić, *Arheološka istraživanja na lokalitetu Svinjarička Čuka u 2018. i 2019. godini*
- 51 Aleksandar Bulatović, Aleksandar Kapuran, Dragan Milanović, Ognjen Mladenović, Tatjana Trajković-Filipović, *Lokalitet Velika Humska Čuka - iskopavanja 2019. godine*
- 59 Dragana Antonović, Selena Vitezović, Vidan Dimić, Prljuša, Mali Šturac: *istraživanja u 2019. godini*
- 69 Ognjen Mladenović, Jan Jon, Aleksandar Bulatović, Artur Bankof, Vejn Pael, Ondřej Hvojka, Rada Gligorić, Vojislav Filipović, *Lokalitet Gradac-Cikote: arheološka istraživanja 2019. godine*
- 79 Aleksandar Kapuran, Mario Gavranović, Igor Jovanović, *Istraživanja u okolini Bora u 2019. godini*
- 83 Ivan Bogdanović, Ljubomir Jevtović, Goran Stojić, *Legijski logor u Viminacijumu: Sistematska istraživanja severozapadnog dela utvrđenja u 2019. godini*

- 99 Goran Stojić, Milica Marjanović, Legijski logor u Viminacijumu: *arheološka istraživanja u zoni zapadnog bedema u 2019. godini*
- 115 Saša Redžić, Mladen Jovičić, Nemanja Mrđić, *Zaštitna arheološka istraživanja nekropole na lokalitetu Više Grobalja (Viminacijum) u 2019. godini*
- 127 Saša Redžić, Ilija Danković, Bebina Milovanović, *Zaštitna arheološka iskopavanja na lokalitetu Pirivoj (Viminacijum) tokom 2019. godine*
- 141 Stefan Pop-Lazić, Ričard Majls, Vujadin Vujadinović, Milica Tomić, Aleksandar Stamenković, *Arheološka iskopavanja lokaliteta Glacov Salaš 2019. godine*
- 151 Sofija Petković, Igor Bjelić, Marija Jović, Bojana Ilijić, Nikola Radinović, *Arheološka istraživanja rimskog utvrđenja Timacum Minus. Sektor Južne kapije 2019. godine*
- 171 Sofija Petković, Igor Bjelić, Marija Jović, Gordan Janjić, Vrelo-Šarkamen: *arheološka iskopavanja, prezentacija i promocija 2019. godine*
- 181 Vujadin Ivanišević, Katrin Vandered, Ivan Bugarski, Caričin Grad - *arheološka istraživanja u 2019. godini*
- 195 Marin Bugar, Ivan Bugarski, Uglješa Vojvodić, Milica Radišić, Nikola Lazarević, *Arheološka prospekcija donjeg toka Zapadne Morave u 2019. godini: rezultati iz kruševačkog kraja*

Analize arheološkog materijala

- 213 Nataša Miladinović-Radmilović, Dragana Vulović, Nemanja Marković, *Sirmijum - rezultati antropoloških projekata u 2018. i 2019. godini*
- 221 Nemanja Marković, Oliver Stevanović, Nataša Miladinović-Radmilović, *Protokol uzorkovanja sedimenata iz antropoloških i arheozooloških celina za analizu intestinalnih parazita*

- 229 Josip Šarić, *Evolucija kompozitne alatke na primeru nalaza sa Bubnja*
- 235 Angelina Raičković Savić, Ana Mitić, *Analiza keramičkog materijala iz objekata 24 i 25 sa lokaliteta Nad Klepačkom*
- 251 Snežana Nikolić, Angelina Raičković Savić, *Keramičke posude iz najstarijih celina istraženih u severozapadnom delu logora na Viminacijumu*
- 271 Radmila Zotović, *Herkulov kult na području Srbije - kratka crtica iz proučavanja kultura na tlu Srbije*
- 279 Igor Bjelić, *Zajednički elementi na palminim kapitelima Timakum Minus i Municipijum DD*

Projektni i drugi izveštaji

- 291 Slaviša Perić, *Projekat Arheologija Srbije: Kulturni identitet, integracioni faktori, tehnološki procesi i uloga centralnog Balkana u razvoju evropske praistorije*
- 315 Ivana Popović, *Projekat Romanizacija, urbanizacija i transformacija urbanih centara civilnog, vojnog i rezidencijalnog karaktera u rimskim provincijama na tlu Srbije*
- 327 Miomir Korać, *Projekat IRS – Viminacijum, rimski grad i legijski vojni logor – istraživanje materijalne i duhovne kulture, stanovništva, primenom najsavremenijih tehnologija daljinske detekcije, geofizike, GISa, digitalizacije i 3D vizualizacije*
- 341 Vujadin Ivanišević, *Projekat Procesu urbanizacije i razvoja srednjovekovnog društva*
- 357 Emilija Nikolić, Bojan Popović, Dragana Antonović, Selena Vitezović, Vidan Dimić, *Zaštita rudarsko-geološkog nasleđa planine Rudnik: Uređenje prostora oko praistorijskog okna na arheološkom nalazištu Prljuša-Mali Šturac*

- 371 Vesna Bikić, *Izložba Sofija i Beograd. Arheološki biseri: jubilej bugarsko-srpske saradnje u oblasti arheologije*
- 377 Emilija Nikolić, Ilija Danković, Željko Jovanović, *Digitalne priče iz Viminacijuma: učešće na projektu Roman Heritage in the Balkans*
- 389 Vesna Bikić, *Projekat Barokni Beograd - novo čitanje austrijskog nasleđa u strukturi grada*
- 399 Milica Tapavički-Ilić, *Projekat COST ACTION 2018 - SEADDA, Saving European Archaeology from the Digital Dark Age*
- 403 Sanja Nikić, *Izdavačka delatnost i Biblioteka Arheološkog instituta u 2019. godini*

Goran Stojić, Centar za nove tehnologije, Beograd
Milica Marjanović, Arheološki institut, Beograd

LEGIJSKI LOGOR U VIMINACIJUMU: ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA
U ZONI ZAPADNOG BEDEMA U 2019. GODINI

Arheološka istraživanja vojnog logora u Viminacijumu¹ sa prekidima se vrše još od kraja 19. veka. Manja sondažna istraživanja vršena su početkom osamdesetih godina prošlog veka,² a radovi su nastavljeni 2002. godine, kada su započeta istraživanja severne kapije logora (*porta praetoria*). Iste godine započeta je i geofizička prospekcija prostora na kome se nalazio logor.

Od januara 2016. godine zaštitna iskopavanja legijskog logora vrše se u kontinuitetu,³ a od 2018. godine i sistematska istraživanja, koja se izvode u severnom i severozapadnom delu utvrđenja.⁴ Istraženi su delovi zapadnog i severnog bedema, severozapadna ugaona kula, kao i deset bočnih kula, od kojih se četiri nalaze na severnom, a šest na zapadnom bedemu. Kule se nalaze na unutrašnjoj strani bedema, a njihove osnove su, uglavnom kvadratne, izuzev ugaone koja je trapezasta. Otkrivena je i zapadna kapija logora (*porta principalis sinistra*), a najvećim delom i severna kapija, obe sa pravouganim kulama većih dimenzija, prolazima i odvodnim kanalima. Dosadašnjim istraživanjima utvrđene su dve osnovne faze izgradnje logora. U starijoj fazi, koja se datuje u poslednje decenije 1. veka, logor je građen od crvenke,⁵ dok je u mlađoj – datovanoj u period 2. veka, zidan od lomljenog škriljca i kvadera krečnjaka. Bedem koji pripada mlađoj fazi pruža se uz spoljno lice bedema od crvenke. Bedem od crvenke je u mlađoj fazi bio inkorporiran u bedem od škriljca i krečnjaka, a njegova širina u nadzemnom delu iznosila je 2,10 m. Zidovi mlađih kula su, uglavnom, podignuti oko, ili na mestima onih iz starije faze, osim kula južno od zapadne kapije, gde je mlađa izgrađena južno od starije. U zonama bedema je istraženo više celina, uključujući i odbrambeni rov, koji je otkriven duž zapadnog bedema, dok su ispred severnog bedema konstatovani samo njegovi manji segmenti.

Kod severozapadnog ugla, rov je bio premošćen masivnim zidom od većih kvadera krečnjaka, koji se pružao od ugaone kule logora ka gradskom bedemu. Kroz središnji deo zida, a iznad dna rova, prolazio je kanal poligonalnog preseka. Otkriveno je još nekoliko zidanih kanala kojima su se otpadne vode iz logora slivale u rov. Na prostoru odbrambenog rova, nakon zatrpavanja u kasnoantičkom eriodu, izgrađeno je nekoliko objekata koji su, uglavnom, građeni tehnikom suhozida. Duž spoljne strane zapadnog bedema i na istočnoj

strani rova, istražen je deo nekropole sa trideset jednim skeletno sahranjenim pokojnikom.

Iskopavanja unutar logora su vršena u manjem obimu. Uz unutrašnje lice severnog bedema od crvenke istražen je drveno-zemljani nasip, kojim je bedem bio ojačan, a uz severni bedem i uz zapadnu kapiju, otkriveni su delovi nekoliko objekata, kao i odvodni kanali, koji pripadaju različitim fazama izgradnje logora.

Sa ciljem da se istraže celine, koje su otkrivene i delimično istražene u prethodnim kampanjama, iskopavanja u 2019. godini rađena su u okviru postojećih sondi.

Celine u zoni zapadne kapije

Na prostoru uz zapadnu kapiju logora završeno je istraživanje celina otkrivenih u prethodnim kampanjama (sl. 1).

Istraženi su istočni i južni deo površine od lomljenog škriljca vezanog malterom i platforma, koja se prostire ispod česme istražene u prošlogodišnjoj kampanji (Nikolić *et al.* 2021) (sl. 2). Ova površina je građena od lomljenog škriljca vezanog malterom i pruža se od severoistočnog ugla zapadne kapije ka severu. Otkrivena je u dužini od 3,50 m (zalazi u severni profil), a njena širina iznosi 4,65 m. Na istočnoj i zapadnoj strani površine se nalaze ivičnjaci, širine 0,50 m. Iznad pomenute površine podignuta je platforma, dimenzija 3,80 m x 3,15 m x 0,50 m, građena od škriljca vezanog krečnim malterom.

Površina sa ivičnjacima, platforma, kao i česma, pripadaju različitim fazama izgradnje logora tokom 2. i prve polovine 3. veka.

Završeno je istraživanje objekta koji se nalazio uz jugoistočni ugao zapadne kapije (sl. 3). Objekat ima osnovu oblika ćiriličnog slova П, a njegove dimenzije iznose 3,15 m x 2,35 m. Temeljna zona, visine 0,55 m, je građena od lomljenog škriljca vezanog krečnim malterom. U nadzemnom delu, zidove u donjoj zoni čini red od blokova krečnjaka vezanih malterom, dok je za izgradnju gornje zone, pored blokova krečnjaka, korišćen i lomljeni škriljac. Širina zidova iznosi 0,80 m, a sačuvani su u visini od 0,30 m. Podnica je bila od sitno lomljenog škriljca, zalivenog krečnim malterom. Od objekta se ka jugu pružao zid, od koga je sačuvana samo temeljna zona. Zid je širine 1,45 m, a istražen je u dužini 0,95 m, gde zalazi u južni profil. Ovaj zid i južna strana temeljne zone objekta devastirani su savremenim ukopom, te nije bilo moguće utvrditi njihov odnos. Na osnovu stratigrafije može se pretpostaviti da je objekat izgrađen tokom 2. veka, dok njegova namena nije poznata.

Na 4,50 m od istočne ivice gore navedene platforme otkriven je novi kanal koji se od severnog profila pružao ka jugoistoku i manjim delom zalazio u istočni profil. Da bi se kanal ispratio do kraja, severni deo sonde je proširen ka istoku. U okviru proširenja, ispod nabi-

Slika 1. Situacija u zoni zapadne kapije logora: 1) kanal E-E, 2) kanal I-I, 3) zidovi zapadno od termi, 4) kanal G-G.

jenog šuta od opeka – kasnoantičke komunikacije, otkriven je nastavak ulice koja se od zapadne kapije pružala ka istoku, kroz logor, kao i kanala uz njenu južnu stranu (Nikolić *et al.* 2021).

Ulica, koja se od kapije prati ka unutrašnjosti logora predstavlja *via principalis*. Ovogodišnjim iskopavanjima istražena je u dužini od 12 m, dok njena širina iznosi 8 m. Ulica je popločana većim pločama od škriljca, sa ivičnjacima od vertikalno postavljenih ploča (sl.1). Kanal E–E, uz južnu stranu ulice, je najvećim delom devastiran i sačuvani su samo delovi

Slika 2. Površina od lomljenog škrljca vezanog malterom, platforma i česma.

temeljne zone južnog zida, te nije poznato kako je građen u ovom delu (sl.1–1). Ranije istraženi delovi kanala, uz komunikaciju koja je vodila ka gradu, građeni su od blokova krečnjaka i škrljca vezanog malterom. Uz ulicu nije sačuvano dno kanala, te nije poznato da li je i u ovom delu, poput dna u zapadnom segmentu, bio popločan tegulama sa pečatom

LEGVIICL. Kanal je dosadašnjim istraživanjima ispraćen u dužini od preko 50 m; njegova spoljna širina iznosi do 1,40 m, a unutrašnja 0,50/0,70 m. Pokrivač kanala nije otkriven, osim kamenog bloka koji je predstavljao slivnik na središnjem delu segmenta uz ulicu. Slivnik je dimenzija 0,80 m x 0,60 m x 0,20 m, sa otvorima koji formiraju rozetu – oko

Slika 3. Objekat uz jugoistočni ugao zapadne kapije.

kružnog otvora su radialno raspoređena četiri elipsoidna otvora.

U toku ovogodišnje kampanje otkriven je novi kanal (I–I), koji se pruža od jugoistočnog dela kanala E–E (od pomenutog slivnika) ka severu, i istražen je u dužini od 18,50 m (sl. 1–2). Njegov južni deo se prati ispod ulice, a pored slivnika, kanal pod pravim uglom skreće ka istoku i prati pravac pružanja kanala E–E u dužini od 0,75 m gde ponovo zalazi

ispod popločanja ulice. Njegova spoljašnja širina varira od 0,80 m do 1,05 m, dok je unutrašnja između 0,25 m do 0,40 m. Zidovi su, uglavnom, rađeni od opeka, a mestimično su korišćeni i manji blokovi krečnjaka i lomljeni škriljac. Uočava se da su spoljašnje strane zidova učvršćene ulomcima opeka vezanim hidrostatičkim malterom, koji je sprečavao propuštanje vode. Dno je celom dužinom kanala izvedeno od opeka. Kanal se od ulice pruža ka severu, i u dužini 5,85 m formiran je u obliku izduženog latiničnog slova S, a zatim se nastavlja pravo ka severoistoku, gde zalazi u profil. U segmentu ispod ulice, kao i kod zakrivljenja, zidovi kanala su delom devastirani. Segment kanala severno od ulice je bio pokriven opekama, blokovima i pločama, uglavnom od krečnjaka, bez pravilnosti u rasporedu. Kamenim pločama je, ujedno, premošćen deo ulice sa kog su prilikom izgradnje kanala skinute ploče od škriljca.

Uz istočnu stranu kanala otkrivena je olovna cev, koja se pružala ka jugoistoku, odnosno u pravcu pružanja cevi otkrivene u prethodnoj kampanji, a koja je izgradnjom kanala, u drugoj polovini 3. veka, presečena. Ovakvo datovanje kanala I–I potvrđuje i činjenica da je prilikom njegove izgradnje uklonjeno popločanje viae principalis, što ukazuje na to da je ulica nastala u ranijem periodu.

Istočno od pomenutog kanala, a severno od ulice, istraženi su delovi novih građevinskih celina – zidovi dva objekta i manji–jugozapadni deo termi. Ispod jugoistočnih uglova objekata, u zdravici su otkriveni ukop-bunar i segment ranije istraženog kanala G–G (sl. 4).

Deo jedne arhitektonske celine predstavljaju dva zida koja su bila u konstruktivnoj vezi (sl. 4-1). Ovi zidovi su verovatno predstavljali jugozapadni ugao objekta, građenog od blokova krečnjaka, krupno lomljenog škriljca i ređe opeka, vezanih malterom. Zapadni zid, pravca severoistok–jugozapad je dužine 4,90 m, širine 0,50 m, a u nadzemnom delu je sačuvan u visini od 0,50 m do 0,70 m. Temeljna zona je visine 1 m i građena je od krupno lomljenog kamena, uz upotrebu ulomaka opeka. Južni zid se ka jugoistoku pruža do zapadnog zida termi, sa kojim nije u konstruktivnoj vezi. Njegova dužina iznosi 2,30 m, širine je 0,50 m, a u nadzemnom delu je sačuvan u visini od oko 0,60 m. S obzirom da je veći deo zida podignut nad ukopom – bunarom, zid je pukao i njegov zapadni deo je urušen. Na osnovu otkrivenih zidova nije moguće odrediti izgled i dimenzije ovog objekta, pa samim tim ni njegovu namenu. Na osnovu stratigrafije i malobrojnih nalaza (keramičkih i numizmatičkih) datovan je u prvu polovinu 2. veka.

Drugu celinu, takođe predstavljaju dva zida, koje čini jedan red kamena, položen na sloj kompaktne zemlje (sl. 4-2). Ovi zidovi su slične orijentacije kao i prethodni sa kojima su približno paralelni. Za izgradnju zidova sekundarno su korišćeni delovi arhitektonske pla-

stike – ploče od krečnjaka sa profilisanim stranama, delovi stubova i baze stubova između njih. Zapadni zid je dužine 7,35 m i širine 0,80 m, dok je južni zid sačuvan u dužini od 2,15 m, a njegova širina iznosi 0,50 m. Ugao ovih zidova je devastiran, a razlog je, kao i kod prethodno opisanog objekta, što je podignut iznad ukopa – bunara.

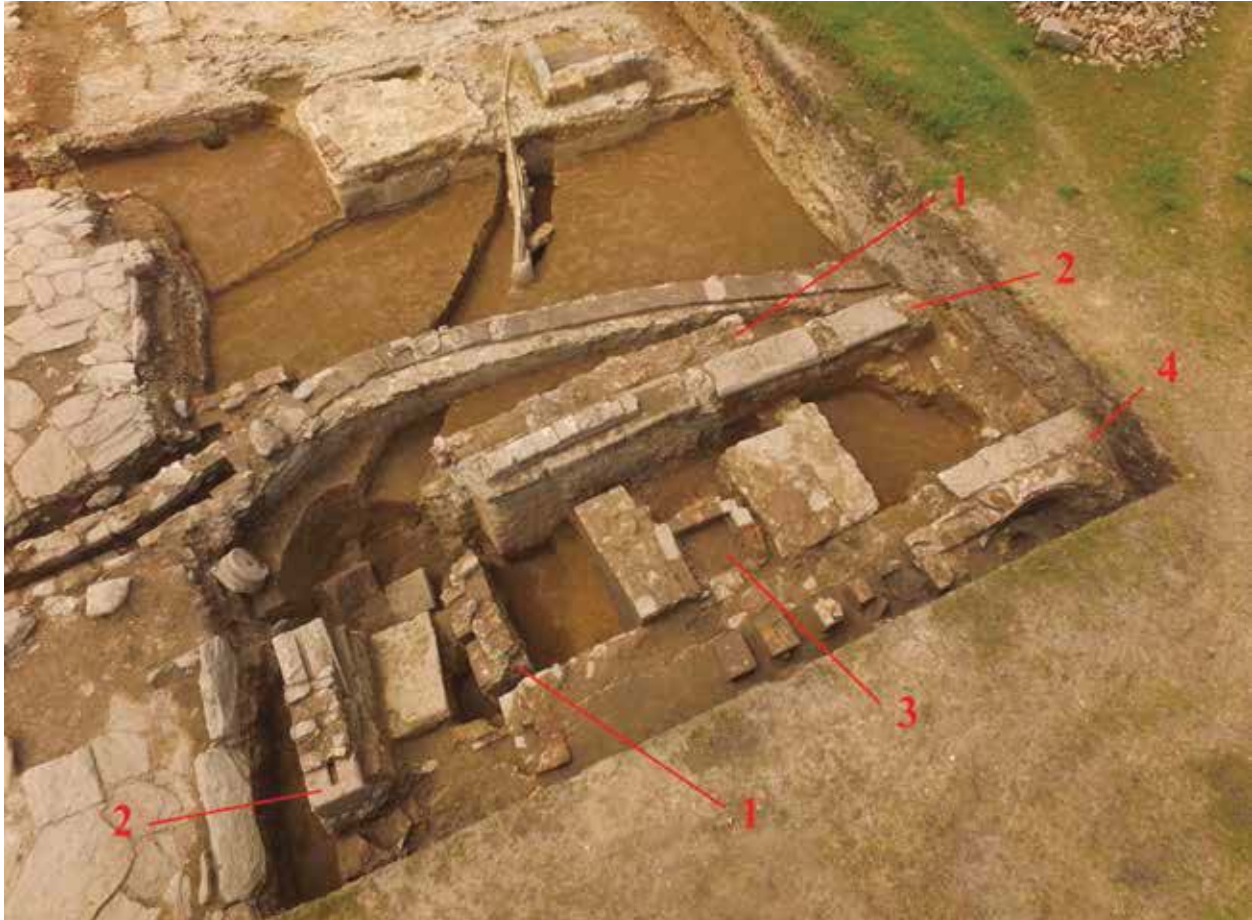
Iznad zidova od arhitektonske plastike otkriveni su segmenti građeni od nekoliko redova horizontalnih opeka koji predstavljaju kasniju fazu izgradnje.

Između termi i zidova od arhitektonske plastike otkrivena su dva paralelna zida koja se pružaju upravno na zapadni zid termi, sa kojim nisu u konstruktivnoj vezi (sl. 1-3). Zidovi su podignuti iznad zdravice, na međusobnom rastojanju od 1,25 m, a građeni su od precizno složenih opeka vezanih malterom. Njihova dužina iznosi 1,80 m, visina 1,45 m, dok je širina severnog zida 0,95 m, a južnog 0,80 m. Na jednoj opeci u severnom zidu vidljiv je pečat LEGIIIIFL. Uz severnu stranu severnog zida nalazi se još jedan zid iste visine i načina gradnje, ali dužine 2,35 m i širine 0,55 m. Na licima ovih zidova vidljivi su tragovi kasnijih intervencija.

Između pomenutih zidova, a uz zid termi, otkrivena je površina kvadratne osnove, dimenzija 0,80 m x 0,80 m, ispunjena crveno zapečenom zemljom, i većom količinom gareži i pepela (sl. 4-3). Površina je oivičena niskim suhozidima građanim od većih ulomaka opeka, uz ređu upotrebu kamena. Sloj zapečene zemlje, pepela i gareži bio je debljine od preko jednog metra.

U severoistočnom delu iskopa pronađene su terme (sl. 4-4). Otkriven je samo njihov jugozapadni ugao, jer većim delom zalaze u profile iskopa. Istražene su u dužini od oko 10 m (sever – jug) i širini od svega 1,40 m. Iskopom su delimično obuhvaćene dve konhe i centralni deo sa hipokaustom. Centralni segment predstavlja spoljni – zapadni zid termi, dužine 5,80 m i širine 0,50 m, sa podnicom i stubićima hipokausta. Temeljna zona zida je građena od lomljenog škriljca vezanog malterom, a njena visina iznosi 1,20 m, dok je nadzemni deo sačuvan u neznatnoj visini i građen je od opeka vezanih malterom. Istočno od zida otkrivena su dva niza stubića hipokausta, izvedena od opeka i postavljena na malternu podnicu od hidrostatičkog maltera, na nejednakom rastojanju, od 0,20 m do 0,35 m. Visina stubića dostiže 0,45 m, a formati opeke od kojih su zidani su 0,45 m x 0,35 m.

Na južnu stranu zapadnog zida naslanja se zid južne konhe, koji je u odnosu na njega niži i uvučen za oko 0,30 m. Ovaj zid, dužine 1,25 m i širine 0,50 m, lučno skreće ka istoku, gde zalazi u profil. Temeljna zona je visine 0,95 m i građena je od lomljenog škriljca vezanog malterom, a u najnižim segmentima je ređe korišćena i crvenka. U nadzemnom delu konha je građena od opeka vezanih malterom i njena dubina iznosi 0,40 m. Na unutrašnjoj strani zida sačuvana su dva sloja hidrostatičkog maltera, što ukazuje na obnovu tokom korišćenja.

Slika 4. Situacija severoistočno od zapadne kapije: 1) objekat od krečnjaka, škriljca i opeka, 2) objekat sa delovima arhitektonske plastike, 3) površina kvadratne osnove, 4) terme.

Za razliku od središnjeg i južnog dela građevine, koji su fundirani u zdravici, severni je podignut iznad kulturnog horizonta.

Na severnu stranu zapadnog zida naslanja se zid severne konhe. Otkriveni zid istražen je u dužini od 3,10 m, a njegova širina iznosi 0,30 m. Svojim severnim delom zid konhe lučno skreće ka istočnom profilu, dok u svom južnom delu pod pravim uglom, u dužini od 1 m zalazi u profil. U svom južnom delu, u dužini od oko 1 m, građen je od

kamena – blokova krečnjaka i škriljca, na kojima su neravni tragovi maltera, a njegova visina iznosi 0,40 m. Severni deo zida građen je od redova opeka vezanih malterom i sačuvan je do visine 0,75 m. Dubina severne konhe iznosi 0,50 m. Slojevi hidrostatičkog maltera, koji se nalaze na zidovima i podu, ukazuju da je unutrašnjost bila više puta malterisana i korišćena duži vremenski period.

Između pomenutih zidova upravnih na terme, ispod površine kvadratne osnove i slojeva zapečene zemlje, pepela i gareži, otkriven je prefurnijum (sl. 5). Zidovi prefurnijuma su širine 0,25 m i pružaju se duž unutrašnjih lica zidova upravnih na terme, sa kojima su u konstruktivnoj vezi. Između zidova prefurnijuma je kanal dimenzija 1,50 m x 0,60 m, čija dubina iznosi 0,60 m. Kanal je bio ispunjen lomljenim kamenom i opekama, na kojima su vidljivi tragovi gorenja na visokoj temperaturi. Opeka i kamen bili su zaliveni malterom, a ispod njih, u donjem segmentu kanala, konstatovan je sloj crveno zapečene zemlje, debljine 0,40 m. U zapadnom delu kanala se nalazilo popločanje od, sada ispucalih gorelih opeka, ispod kojih se javljao sloj pepela debljine 15–20 cm. Severno i južno od popločanja sloj pepela i gareži je bio debljine oko 30 cm, a nastao je čišćenjem ložišta u vreme njegovog korišćenja.

Na osnovu stratigrafije, načina gradnje i malobrojnih nalaza, u okviru termi se uočava nekoliko faza izgradnje, od kojih se najstarija može datovati u prvu polovinu 2. veka. Najstarijoj fazi pripadaju južna konha i prefurnijum, koji nisu korišćeni u mlađim fazama termi. Nakon prestanka funkcije ložišta, kanal je zatrpan i zaliven malterom, dok je otvor na zapadnom zidu termi zazidan opekom.

Starijoj fazi pripada i južni kraj otkrivenog dela termi – konha, na šta ukazuje i podnica iz mlađe faze, koja se delom pruža iznad bazena, kao i zid od arhitektonske plastike, podignut nad južnim krajem konhe. Mlađoj fazi termi pripadaju severna konha, zapadni zid, kao i zid od arhitektonske plastike i podnica sa hipokaustom, koji su delimično podignuti iznad bazena južne konhe. Ova faza bi mogla da se datuje u 3. vek, a vidljive su i kasnije dogradnje i intervencije na zidovima, koje na ovom stepenu istraženosti nije moguće preciznije datovati.

Bunar nad kojim su bili podignuti jugozapadni uglovi gore opisanih građevinskih celina, istražen je do dubine 5,50 m (sl. 6). Iskopavanja su obustavljena na pomenutoj dubini radi bezbednosti. Bunar je u gornjoj zoni formiran u vidu ukopa ovalne osnove, dimenzija 3,70 m x 3,45 m. U tom delu su nađene jedna u celosti sačuvana i delovi još dve nadgrobne stele, kao i dve baze stuba, koje su najverovatnije obrušene sa ugla građevine iznad bunara. U donjoj zoni bunar je nepravilne četvorouglaone osnove, dimenzija 1,50 m x 1,40 m, dok je od dubine 4,70 m, njegova osnova kvadratna, dimenzija 1,15 m x 1,15 m, a na uglovima su polukružna „proširenja“, koja najverovatnije predstavljaju ostatke ležišta

Slika 5. Terme – prefurnijum.

drvenih stubova. Ostaci drveta nalaženi su u zemlji kojom je bunar bio ispunjen. Među bunarima koji su do sada istraženi na prostoru Viminacijuma (Danković, Bogdanović 2017, 469–481) oni sa kvadratnom osnovom su, u odnosu na kružne, znatno ređi, ali do sada nije otkriven ni jedan sa stubovima u uglovima.

Pored građevinskih celina i bunara, konstatovan je i istočni segment kanala (G–G) ukopanog u zdravicu, koji pripada najstarijoj fazi logora (sl.1-4). Ovaj kanal je konstatovan i većim delom istražen u prethodnim kampanjama, dok je u ovogodišnjoj kampanji istražen segment kanala uz južnu stranu bunara. Kanal G–G, prokopan je kroz zdravicu, zalazi ispod ulice i istražen je u dužini od preko 30 m. Zidovi kanala su vertikalni, dok je dno ravno. Njegova širina iznosi 0,60 m, a dubina od 0,40 m do 0,60 m.

Prostor odbrambenog rova nakon zatrpavanja

Istraživanja odbrambenog rova vršena su severno od komunikacije, koja je vodila od utvrđenja ka gradu. Ovaj rov, čiji presek ima oblik latiničnog slova V, otkriven je u dužini od oko 200 m, pri čemu je samo kraći segment istražen do dna. U prethodnim kampanjama, na istočnoj strani odbrambenog rova, istražen je i manji rov, koji je konstatovan samo na prostoru severno i južno od komunikacije. Ovogodišnja iskopavanja pokazala su da se ovaj, manji rov, nije pružao celom dužinom odbrambenog rova ka severozapadnoj ugaonoj kuli. U ranije istraženim delovima velikog rova, na njegovim iskošenim stranama su otkriveni brojni ukopi različitih oblika i dimenzija, ispunjeni kasnoantičkim materijalom. Pored ukopa, otkriveno je i nekoliko zidova iz kasnoantičkog perioda, građeni tehnikom suhozida, od različitih materijala – krečnjačkih kvadera, opeka i škriljca. Kao građevinski materijal korišćeni su i delovi žrvnjeva i arhitektonske plastike, a u jedan od zidova bila je ugrađena i glava lava od krečnjaka. U rovu su otkriveni brojni kvaderi obrušeni sa bedema i kula, među kojima se, na njegovoj istočnoj strani, izdvaja nekoliko segmenata sa kvaderima obrušenim u nizu. Od obrušenih kvadera, u kasnoantičkom periodu je formirano nekoliko celina: kroz središnji deo rova kvaderi se pravcem sever – jug, pružaju u nizu, u dužini od oko 12 m, dok su u središnjem delu rova i na njegovoj zapadnoj strani kvaderi bili poredani tako da formiraju ćirilično slovo П.

Na osnovu sačuvanih delova suhozida, kao i celina formiranih od pomenutih kvadera, nije moguće odrediti izgled i dimenzije objekata kojima su pripadali, a samim tim ni njihovu namenu.

Slika 6. Bunar.

Pored grobova koji su u rovu istraženi u ranijim kampanjama, otkriveno je još pet grobnih celina, u kojima je bilo skeletno sahranjeno sedam individua (sl.7). U četiri groba sa konstrukcijama od opeka, sahranjena su deca, među kojima su dva novorođenčeta. Izdvaja se grob sa konstrukcijom od opeka u kome su bila sahranjena tri deteta. Jedini grob koji pripada odrasloj osobi bio je slobodno ukopan i imao je pokrivač od tegula. Među novootkrivenim grobovima dva groba novorođenčeta su nađena uz sam bedem, jedan dečji grob je iznad zapadne strane rova, dok su se tri nalazila u samom rovu – na njegovoj istočnoj strani.

Slika 7. Grobovi.

Iskopavanjima u toku 2019. godine dopunjena su saznanja o prostoru oko zapadne kapije viminacijumskog utvrđenja. Istraživanja unutar logora vršena su na malom prostoru na kome su otkriveni delovi objekata, koji pripadaju različitim fazama izgradnje logora u prvoj polovini 2. i tokom 3. veka. Posebno su značajne terme, koje su podignute unutar kastruma, u neposrednoj blizini kapije. One su korišćene u periodu od početka 2. do kraja 3. veka, a pregradnje ovog objekta ukazuju na postojanje različitih etapa u izgradnji utvrđenja od kamena. Otkriće termi predstavlja važan doprinos u proučavanju legijskih logora i rasporedu pojedinih građevina unutar utvrđenja.

Definisane su i druge celine i građevine, koje pripadaju različitim etapama izgradnje logora. Nažalost, pored česmi i kanala, koji su korišćeni za dovoz vode, drenažu ili kao deo kanalizacionog sistema, trenutno nije moguće definisati namenu drugih objekata. Ostaci

otkrivenih objekata otvaraju mnoga pitanja, na koje će odgovore pružiti kompletno otkrivanje ovih građevinskih celina.

Iskopavanja u okviru odbrambenog rova su potvrdila ranije rezultate o njegovom obliku, dimenzijama i vremenu zatrpavanja tokom kasnoantičkog perioda. Značajno je otkriće novih grobova u okviru rova, s obzirom na to da se prvi put javlja grob sa tri individue, kao i slobodno ukopan grob odrasle osobe, pokriven opekama. Ostali grobovi potvrđuju ranija stečena saznanja o ovoj nekropoli, na kojoj je u trideset šest grobova, uglavnom u konstrukcijama od opeka, sahranjeno trideset šest dečjih individua, često novorođenčadi, i svega dve odrasle osobe. Najviše grobova je raspoređeno duž bedema, odnosno iznad istočne strane rova, dok su svega četiri nađena iznad njegove zapadne strane. S obzirom na to da nije predviđeno dalje istraživanje rova, iskopavanja tokom 2019. godine značajno su upotpunila sliku o nekropoli formiranoj na ovom prostoru tokom 4. veka.

Bibliografija:

Bogdanović et al. 2021 – I. Bogdanović, Lj. Jevtović, S. Golubović, Legijski logor u Viminacijumu: arheološka istraživanja u zoni severnog bedema u 2018. godini, u: S. Vitezović, M. Radišić, Đ. Obradović (ur.), *Arheologija u Srbiji: projekti Arheološkog instituta u 2018. godini*, Beograd 2021, 159–172.

Danković, Bogdanović 2017 – I. Danković, A. Bogdanović, Contribution to the Knowledge of Viminacium, s Water Supply, *Arheovest V1*; Szeged 2017, 469–481.

Mrđić 2009 – N. Mrđić, *Topografija i urbanizacija Viminacijuma*, magistarska teza, Filozofski fakultet, Beograd 2009.

Nikolić 2013 – E. Nikolić, Contribution to the Study of Roman Architecture in Viminacium: Construction Materials and Building Techniques, *Archaeology and Science* 8/2012, 2013, 19–46.

Nikolić et al. 2018 – S. Nikolić, G. Stojić, M. Marjanović, Istraživanja na lokalitetu Čair – castrum (Viminacijum) 2016. godine, u: I. Bugarski, N. Gavrilović Vitas, V. Filipović (ur.), *Arheologija u Srbiji: projekti Arheološkog instituta u 2016. godini*, Beograd 2018, 68–78.

Nikolić et al. 2019– S. Nikolić, G. Stojić, M. Marjanović, I. Bogdanović, Lj. Jevtović, Istraživanja na lokalitetu Čair – castrum (Viminacijum) 2017. godine, u: I. Bugarski, N. Gavrilović Vitas, V. Filipović (ur.), *Arheologija u Srbiji: projekti Arheološkog instituta u 2017. godini*; Beograd 2019, 125–134.

Nikolić et al. 2021– S. Nikolić, G. Stojić, M. Marjanović, Legijski logor u Viminacijumu: arheološka istraživanja u zoni zapadnog bedema u 2018. godini, u: S. Vitezović, M.

Radišić, Đ. Obradović (ur.), *Arheologija u Srbiji: projekti Arheološkog instituta u 2018. godini*, Beograd 2021, 145–157.

Napomene:

¹ Članak predstavlja rezultat rada na projektu IRS – Viminacijum, rimski grad i legijski vojni logor – istraživanje materijalne i duhovne kulture, stanovništva, primenom najsavremenijih tehnologija daljinske detekcije, geofizike, GIS-a, digitalizacije i 3D vizualizacije (III 47018) Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

² O istorijatu ranijih istraživanja cf. Mrđić 2009, 9–16.

³ Istraživanja se odvijaju u organizaciji Arheološkog instituta, pod rukovodstvom Miomira Koraća i Snežane Golubović. Članovi stručnog tima su Snežana Nikolić, Ivan Bogdanović, Ljubomir Jevtović, Goran Stojić, Milica Marjanović i Željko Jovanović, uz povremeno učešće stručnjaka i studenata različitih profila. Rezultati dosadašnjih istraživanja objavljeni su u Nikolić et al. 2018, Nikolić et al. 2019, Nikolić et al. 2021, Bogdanović et al. 2021, a 2018. godine prezentovani su na 24. Internacionalnom Limes Kongresu.

⁴ Iskopavanja su vršena zbog izmeštanja savremenih instalacija sa prostora koji se nalazi u severozapadnom delu vojnog logora.

⁵ Crvenka je prirodno zapečena zemlja (Nikolić 2013, 27–28).

⁶ Radilo se sistemom sonde, obeleženih arapskim brojevima. Otvoreno je 36 sonde, različitih dimenzija, koje su postavljene u pravcu severoistok-jugozapad, odnosno severozapad-jugoistok, i prate pravce pružanja bedema.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

902/904:061.6(497.11)"2018"(082)(0.034.2)
902.2(497.11)"2018"(082)(0.034.2)

ARHEOLOGIJA u Srbiji [Elektronski izvor] : projekti
Arheološkog instituta u 2018. godini / urednici Selena Vitezović,
Milica Radišić, Đurđa Obradović. - Elektronsko izd.
- Beograd : Arheološki institut, 2021 (Beograd : Arheološki
institut). - 1 elektronski optički disk (CD-ROM) : tekst ; 12 cm

Sistemski zahtevi: Nisu navedeni. - Nasl. sa naslovne strane
dokumenta. - Tiraž 100. - Napomene i bibliografske reference uz
tekst. - Bibliografija uz svaki rad.

ISBN 978-86-6439-060-6

a) Археолошки институт (Београд) - Истраживања - 2019
- Зборници б) Археолошка истраживања - Србија - 2019
- Зборници

COBISS.SR-ID 40712457